

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2023. – Т. 47. – С. 266-278
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.266-278

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2023. – Volume. 47. – pp. 266-278
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.266-278

УДК 327:324(477.6+477.61+477.64+477.72)«2022»

© Станіслав Опінко¹

Псевдореферендуми на окупованих територіях України як механізм зовнішньополітичної «легітимації» російської агресії

У статті розглянуто використання російською федерацією псевдореферендумів на окупованих територіях України, як легітимаційної технології, орієнтованої на зовнішнє визнання російської агресії. Автором розкрито мету та цілі російських псевдореферендумів, визначено основні індикатори зовнішньополітичної легітимації референдумів, доведено невідповідність російських «референдумів» до норм міжнародного та українського права, міжнародних та європейських норм проведення референдумів та спостереження за ними. Проаналізовано та оцінено діяльність російської федерації на міжнародній арені щодо досягнення зовнішньополітичної легітимації псевдореферендумів. Зроблено висновок, що як і у випадку Кримського «референдуму» більшість міжнародного співтовариства не визнала і не визнаватиме російські «референдуми». При цьому російська федерація продовжить використовувати політичне та інформаційне значення «референдумів» в контексті подальшої агресії, та/або з метою нав'язати проведення повторних референдумів.

Ключові слова: референдум, зовнішньополітична легітимація, міжнародне спостереження, тимчасово окуповані території, легітимаційна технологія, ООН, Рада Європи, ОБСЄ, БРІКС.

Pseudo-Referendums in the Occupied Territories of Ukraine as a Mechanism of International Political “Legitimation” of Russian Aggression

The referendum usually regarded as a necessary component of direct democracy and a tool for implementing the principle of popular sovereignty. Unfortunately, most authoritarian regimes use the referendum as technology to manipulate and legitimize decisions necessary for the political elite. The Russian Federation as an aggressor state uses this technology as a component of aggression legitimation against Ukraine. The usage of the referendum procedure allows the Russian Federation to imitate of implementation of the principle of popular sovereignty and create fake legitimation over the annexation of Ukrainian territories.

In addition to legitimizing the annexation of Ukrainian territories, the Russian Federation uses referendum to achieve several foreign policy goals. First, Russian pseudo-referendums in the occupied territories of Ukraine allowed Russian Government Officials to actualize the topic of the Russian-Ukrainian war and mobilize new resources for further aggression. Second, pseudo-referendums were important informational and political events that is the reason why Russia is trying to use them to demonstrate the seriousness of its intentions and to use them in a possible political and diplomatic settlement of the conflict. Russia will also seek to hold new referendums under the supervision of international organizations as a necessary condition for a peaceful conflict resolution. In general, the question of international political legitimation of pseudo-referendums became a kind of measurement of the level of international support for Russian aggression against Ukraine.

As expected, the international community did not recognize the Russian pseudo-referendums and condemned these referendums as illegitimate and illegal. Furthermore, Russia will continue to attempt to use the political and informational significance of referendums in the context of Russian aggression in the future.

Keywords: referendum, international political legitimation, international observation, temporarily occupied territories, legitimation technology, UN, Council of Europe, OSCE, BRICS.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. Email: opinko.stanislav@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7357-7343>.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасному світі референдум прийнято розглядати як необхідний складник прямої демократії та інструмент реалізації принципу народного суверенітету. На жаль, політичні практики авторитарних режимів останніх десятиліть демонструють досить сумнівну демократичність процедури референдуму та дозволяють розглядати референдум радше як технологію маніпулювання та легітимізації необхідних для політичної еліти рішень. Показовим у цьому є використання механізму референдуму з боку держави-агресора – рф. Вперше, супроти України рф використала механізм референдуму на самому початку російсько-української війни в 2014 році, тоді за допомогою псевдореферендумів анексувала Кримський півострів та створила так звані народні республіки в межах Донецької та Луганської областей. Незважаючи на те, що безумовна більшість світового співтовариства не визнала даних «референдумів», загалом досить слабка міжнародна реакція на дані події дозволила рф перейти до наступної фази російсько-української війни – повномасштабного вторгнення та як наслідок – окупації нових територій України.

Від початку окупації низки регіонів України, рф активно підбирала різні варіанти анексії окупованих українських територій та врешті-решт на восьмому місяці повномасштабної війни наважилася на проведення чергових псевдореферендумів. Наявних в рф інструментів виявилось недостатньо для досягнення зовнішньополітичної легітимізації псевдореферендумів, успіхи росії на цьому напрямку обмежилися лише фактичним визнанням із боку деяких держав-ізгоїв. І хоча проведення «референдумів» не дозволило рф досягнути їх ключової мети – легітимізації анексії окупованих територій України, – росія все ж зуміла використати їх у якості політичного та інформаційного приводів у контексті російсько-української війни. Враховуючи, що Україна нині багато в чому залежить від підтримки з боку міжнародного співтовариства надзвичайно важливим та актуальним для неї є упередження та протидія будь-яким спробам зовнішньополітичної легітимізації російських псевдореферендумів, що потребує прискіпливого та глибокого їх вивчення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Розуміння електоральної референдої легітимізації, яким ми послуговуємося, викладає в своїй монографії Юрійчук Є.П.: «це процес набуття владою референдної легітимності внаслідок реалізації громадянами принципів безпосередньої демократії в процесі референдумів, у результаті чого політична довіра (до суб'єктів і учасників референдного процесу, інституційної організації ефективності їхньої діяльності, змісту формули референдуму) трансформується у підтримку влади шляхом конвенційної участі виборців і прийняття рішень (голосування)»². Проте як зазначає дослідниця термін «легітимізація» використовується задля опису процесів, що відбуваються «знизу»³. У випадку з псевдореферендумами, мова йде про спробу рф підмінити дане поняття, створивши фейкову легітимізацію політичного рішення про анексію українських територій. За таких умов псевдореферендум варто розглядати як політичну технологію, а саме «легітимізаційну технологію», саме так розуміє референдум Висоцький О. Ю.⁴.

Правові аспекти проведення російських псевдореферендумів на окупованих територіях України вивчала Скобельська О. Р.⁵ Праця Юрійчук Є. П.⁶, присвячена зовнішньополітичній легітимізації влади в анексованому Криму через «референдум», дає змогу дослідити російську практику використання технології референдумів задля анексії нових територій, а праця Вінникової Н. А.⁷ розкриває референдум як механізм легітимізації прийнятих політичною елітою рішень. Досліджень, які б детальніше розкривали сутність внутрішньо чи зовнішньополітичних аспектів проведених росією псевдореферендумів у вітчизняній науці нині бракує, що додатково підкреслює актуальність теми дослідження.

² Юрійчук, Є. П., (2012). Електоральна та референдна легітимізація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти, Чернівецький нац. ун-т, Чернівці, с. 156-157.

³ Так само, с. 24.

⁴ Висоцький, О. Ю., (2017). Легітимізаційні технології в міжнародних відносинах. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 20(10), с. 98–104.

⁵ Скобельська, О. Р., (2023). Псевдореферендуми на тимчасово-окупованих територіях України: питання легітимності та засобів реагування. *Нове Українське право*. (5), с. 31–36.

⁶ Юрійчук, Є. П., (2015). Особливості зовнішньополітичної легітимізації референдуму в Автономній Республіці Крим 16 березня 2014 р. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. (5), 21 с. Доступно за: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2516/2246 (Доступ 12.01.2023).

⁷ Вінникова, Н. А., (2017). Переваги та ризики референдної демократії (європейський досвід). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2 (33), с. 313–317.

Формулювання мети та завдань статті. Метою дослідження є аналіз псевдореферендумів, як гібридної легітимісної технології, що використовується рф в загарбницьких цілях. Завдання статті полягають у визначенні мети та цілей, які переслідує росія проводячи «референдуми» на окупованих територіях України, оцінці ефективності досягнень рф щодо зовнішньополітичної легітимізації псевдореферендумів як індикатора підтримки російської агресії в світі, а також в окресленні пріоритетних напрямків протидії спробам зовнішньополітичної легітимізації анексії українських територій.

Виклад основного матеріалу. Референдум як механізм прийняття та легітимізації політичних рішень є досить суперечливим. Як відзначає українська дослідниця Вінникова Н. А.: «Референдні практики ухвалення рішень можуть бути маніпулятивними інструментами з метою забезпечення суто партикулярних інтересів окремих політиків або політичних сил, які прагнуть влади чи намагаються її утримати»⁸, маніпулятивний характер референдуму розкривається одразу в декількох аспектах: по-перше, зміст питань референдуму та відповідей на них, заздалегідь формується організаторами плебісциту, тобто населення лише здійснює легітимізацію вже визначених варіантів рішення; по-друге, референдум фактично перекладає відповідальність за прийняття політичного рішення з політиків та урядовців на населення; по-третє рішення референдуму має суттєву політичну вагу та не може бути скореговано, проігноровано або відмінено⁹.

РФ активно використовує референдум задля анексії українських територій та досягнення власних зовнішньополітичних цілей, оскільки природа референдуму дозволяє здійснити підміну понять та, знявши відповідальність з керівництва країни, створити імітацію реалізації принципу народного суверенітету, здійснивши фактично фейкову легітимізацію прийнятого елітою політичного рішення. Так, Висоцький О. Ю. вказує, що метою кримського «референдуму» як гібридної легітимісної технології була легітимізація анексії півострова¹⁰, а Юрійчук Є. П., окрім наведеного вище, додає низку військових та геополітичних цілей, – забезпечення розташування російських військових об'єктів на території півострова, закріплення України як російської сфери впливу, відновлення іміджу Росії як могутньої світової держави, тощо¹¹. Відзначимо, що рф й раніше використовувала технологію «референдуму» для посягань на територіальну цілісність пострадянських держав, така ситуація спостерігалась у випадку з Молдовою та Грузією. Офіційно рф апелює до досвіду Косово та робить спроби використати прецедент Косово для легітимізації власних «референдумів» і досягнення зовнішнього суверенітету квазідержав – Придністров'я, Абхазії та Південної Осетії. Особливо знаковим тут є проведення у 2006 році «референдуму» про незалежність ПМР та її вільне приєднання до складу рф. «Референдум» не був визнаним міжнародною спільнотою і навіть рф зі свого боку не наважилася на подальшу ескалацію – визнання легітимності референдуму та анексію території Молдови¹².

Ключовою метою російських псевдореферендумів на окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, як і у випадку кримського «референдуму», була легітимізація анексії українських територій, окупованих в ході повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Окрім цього через референдум Москва планувала досягти й інших цілей: по-перше, проведення референдуму та його результати «підняли» б політичний статус окупованих територій до рівня «нових суб'єктів» федерації, що дозволило б рф мобілізувати нові ресурси для продовження війни; по-друге, актуалізувати риторичку «ядерного шантажу» для начебто захисту нових територіальних надбань; по-третє, референдуми мали стати своєрідними «піар-акціями» спрямованими, як на внутрішнього, так і на зовнішнього споживача з метою демонстрації рішучості та непохитності рф у питаннях «повернення історичних територій» та «захисту етнічних росіян і російськомовних українців»; по-четверте, росія в черговий раз планувала використати політичну та інформаційну значущість «референдумів» у якості політико-дипломатичного урегулювання конфлікту. Від моменту оголошення результатів «референдуму» російське керівництво постійно заявляє, що умовою початку мирних переговорів є визнання псевдореферендумів як таких та їх результатів. Проте, навіть якщо Україна гіпоте-

⁸ Вінникова, Н. А., (2017). Вказ. пр., с. 315.

⁹ Так само, с. 316.

¹⁰ Висоцький, О. Ю., (2017). Легітимізаційні технології в міжнародних відносинах. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 20(10), с. 103.

¹¹ Юрійчук, Є. П., (2015). Вказ. пр., с. 11.

¹² Юрійчук, Є. П., (2012). Вказ. пр., с. 184.

тично пристане на подібні умови (що є малоймовірним), це зовсім не означає визнання результатів псевдореферендумів з боку решти світу, особливо з боку демократичних держав. Втім досить вірогідними є спроби РФ за допомогою політичних та інформаційних ресурсів нав'язати думку про необхідність проведення повторних референдумів із дотриманням відповідних вимог та за участю міжнародних спостерігачів, як необхідну умову політико-дипломатичного вирішення конфлікту.

Відзначимо, якщо РФ дійсно зможе нав'язати думку про необхідність повторних референдумів під наглядом міжнародних організацій, це фактично стане визнанням доцільності та необхідності проведення референдуму як механізму прийняття рішення про майбутній статус нині окупованих територій, та стане частковим визнанням російських псевдореферендумів із боку міжнародної спільноти, що стане свідченням ефективності референдуму як російської гібридної легітимізаційної технології. У разі досягнення росією успіхів суттєво підвищуються ризики, що подібну практику можуть взяти на озброєння й інші авторитарні режими, а проведення «референдумів» перетвориться в технологію «легітимного» порушення принципів міжнародного права, що створює величезні ризики для світової безпеки. Такі ризики обговорили міжнародні та вітчизняні науковці та експерти, серед яких зокрема відомий український дослідник Євген Магда. Під час експертної дискусії на тему «Кремлівський референдум на окупованих територіях України: міжнародно-правовий та політико-безпековий виміри»¹³ учасники зустрічі відзначили, що своїми діями російське керівництво хоче нівелювати основні принципи міжнародного права, які забезпечують мир та стабільність на території Європи та більшості світу.¹⁴ В свою чергу відомий український експерт Володимир Фесенко підкреслює, що надалі дії РФ у питанні псевдореферендумів будуть стосуватися риторики ядерного шантажу для захисту захоплених територій, звідси й пріоритетне завдання для української влади – «зберегти консолідацію антиросійської коаліції у протистоянні Росії та її ядерному шантажу»¹⁵.

Реакція світового співтовариства на розв'язання повномасштабної війни супроти України та спроби подальшої анексії українських територій негативно відобразилася на міжнародному статусі й іміджі РФ та суттєво, але не критично, зменшила її вплив у світі. За таких умов досягнення агресором зовнішньополітичної легітимізації псевдореферендумів суттєво ускладнюється, а її важливість навпаки зростає. У зв'язку з цим Висоцький О. Ю. відзначає: «Здійснення державою технологій легітимізації саме і спрямовується на легітимізацію її дій іншими державами»¹⁶, тому визнання «референдумів» стало б не лише міжнародним визнанням анексії українських територій, але й сприяло зовнішньополітичній легітимізації російської агресії загалом.

Важливим індикатором зовнішньополітичної легітимізації псевдореферендумів є результати голосувань в Генеральній Асамблеї ООН. Так, після анексії українського півострову в 2014 році ГА ООН прийняла першу резолюцію про підтримку територіальної цілісності України¹⁷, а 12 жовтня 2022 року ГА ООН підтримала нову резолюцію про засудження російських псевдореферендумів та про підтримку територіальної цілісності України¹⁸. Хоча рішення ГА ООН не є обов'язковими для виконання, проте вони чітко декларують невизнання псевдореферендумів із боку міжнародного співтовариства, що суттєво зменшує потенційні можливості РФ, щодо їх зовнішньополітичної легітимізації.

Позитивною є динаміка голосувань в ООН: у 2014 році резолюцію підтримало 100 держав, 11 держав проголосувало проти, а 58 утрималися¹⁹, напередодні повномасштабного вторгнення, в грудні 2021 року, вже традиційну українську резолюцію про ситуацію з правами людини в

¹³ НДІ ЄІРД (2022) Від фейкових референдумів до реалій глобальної безпекової кризи, 30.09.2022. Доступно за: <http://rieirs.org.ua/index.php/uk/roboita-institutu/proekty-ta-podii/item/393-vid-feikovykh-referendumiv-do-realii-hlobalnoi-bezpekovoï-kryzy> (доступно 05.05.2023).

¹⁴ Так само.

¹⁵ Тимофєєв В. (2022) «Псевдореферендуми» у світі не визнає ніхто, навіть друзі Росії. *КП в Україні*, 27.09.2022. Доступно за: <https://kp.ua/ua/politics/a656789-psevdoreferendumi-u-sviti-ne-viznav-nikhto-navit-druzi-rosiji> (доступно 03.05.2023).

¹⁶ Висоцький, О. Ю., (2017). Вказ. пр., с. 100.

¹⁷ UN (2014) A/RES/68/262 Territorial Integrity of Ukraine: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/767565> (Accessed 14.01.2023).

¹⁸ UN (2022) A/RES/ES-11/4 Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en> (Accessed 12.01.2023).

¹⁹ UN (2014) A/RES/68/262 Territorial Integrity of Ukraine: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/767565> (Accessed 14.01.2023).

окупованому Криму та Севастополі підтримало лише 65 держав, в той же час 25 держав проголосувало проти, а 85 держав утрималися²⁰. У свою чергу резолюцію про засудження російських псевдореферендумів підтримали 143 держави, і лише 5 держав, у тому числі й росія, проголосували проти, ще 35 держав утрималися від голосування, а 10 держав узагалі не голосували²¹.

Враховуючи, що результати голосування можна інтерпретувати як позицію національних урядів, то фактично псевдореферендуми визнали такі держави, як – Північна Корея, яка поки є єдиною державою, що офіційно заявила про визнання «референдумів» та анексію українських територій²², Сирія яка хоч і не поспішає з їх визнанням, але яка раніше встигла визнати російські псевдореспубліки на Донбасі²³, Нікарагуа, а також учасниця війни проти України – Республіка Білорусь. Традиційно залишається досить велика група країн на чолі з Китаєм (та іншими членами БРІКС), які утрималися, або просто не голосували за згадані вище резолюції. Це переважно держави, які мають стійкі політичні, економічні, військові або гуманітарні зв'язки з РФ, проте об'єктивних причин вважати, що ці держави можуть визнати «референдуми» в найближчому майбутньому наразі немає.

Структурно, механізм зовнішньополітичної легітимації референдуму складається з низки внутрішніх та зовнішніх індикаторів і критеріїв, а саме: відповідність законодавства міжнародним стандартам та нормам міжнародного права (зокрема в питанні спостереження за референдумами), висока явка, відсутність порушень та конфліктів, офіційне закріплення демократичного розвитку держави, на підставі відповідності даним критеріям міжнародні та громадські організації, спостерігачі, експерти, представники іноземних урядів та ЗМІ надають позитивну або ж негативну оцінку референдуму, що впливає на визнання міжнародним співтовариством легітимності або навпаки нелегітимності референдуму²⁴. Отож, якби міжнародна спільнота визнала псевдореферендуми у якості легітимних, вона тим самим легітимувала б власну агресію та окупацію тих українських територій, де були проведені ці «референдуми».

Провівши на окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей псевдореферендуми РФ порушила безліч норм міжнародного права, дані «референдуми» не мають нічого спільного з українським законодавством, а їх проведення слугує своєрідним «узаконенням» російської агресії, – таку думку висловлює українська правник Скобельська О. Р.²⁵, яка проаналізувала «референдуми» через призму міжнародного, європейського та вітчизняного законодавства. Схожу думку висловлює правознавець та колишній заступник Генерального прокурора України Гюндуз Мамедов, який оцінив дані «референдуми» як «юридично нікчемні»²⁶, при цьому правники одноставно вказують, що у випадку з псевдореферендумами РФ не лише порушила міжнародні правові акти, що стосуються питання непорушності кордонів, проведення референдумів і спостереження за ними, але й порушила норми Женевської та Гаазької Конвенцій, а саме статтю 43 Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі, яка чітко вказує на необхідність державою окупантом максимально дотримуватися національного законодавства окупованої держави²⁷, а також статтю 47 Конвенції про захист цивільного населен-

²⁰ UN (2021) A/RES/76/179 Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3951458> (Accessed 16.01.2023).

²¹ UN (2022) A/RES/ES-11/4 Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en> (Accessed 12.01.2023).

²² Українська правда, (2022). Північна Корея визнала «референдуми» та підтримала анексію частини України, 04.10.2022. Доступно за: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/4/7370279/> (Доступ 20.01.2023).

²³ Фокус, (2022). Сирія визнала незалежність «ЛДНР»: чи відкриватимуть посольство, 29.06.2022. Доступно за: <https://focus.ua/uk/world/520628-siriya-priznala-nezavisimost-ldnr-budut-li-otkryvat-posolstvo> посольство (Доступ 18.01.2023).

²⁴ Юрійчук, Є. П., (2012). Вказ. пр., с. 101-103.

²⁵ Скобельська, О. Р., (2023). Псевдореферендуми на тимчасово-окупованих територіях України: питання легітимності та засобів реагування. *Нове Українське право*. (5), с. 36.

²⁶ Мамедов, Г., (2022). Росія робить собі ще гірше: правова оцінка так званих референдумів. *Радіо Свобода*, 23.09.2022. Доступно за: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-okupatsiya-pravova-nikchemnist/32046776.html>. (Доступ 16.01.2023).

²⁷ Верховна Рада України, (1991). IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. Доступно за: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (Доступ 15.01.2023).

ня під час війни, яка відстоює непорушність прав населення в умовах окупації²⁸.

Враховуючи, що псевдореферендуми проводилися всупереч міжнародними нормам та стандартам а також за умови високої інтенсивності бойових дій в регіонах, міжнародні організації, що здійснюють спостереження та моніторинг за виборчими та референдними процесами, жодними чином не брали участі в даних діях та засудили будь які спроби анексії українських територій. Відповідні заяви зробили представники ООН²⁹, керівництво ОБСЄ³⁰, схожі заяви пролунали з боку Ради Європи та її структур, зокрема офіційно засудили російські «референдуми» Генеральна секретарка Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич³¹ та Президент Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи Ліндерт Вербеєк³², в свою чергу Парламентська Асамблея Ради Європи майже одноставно прийняла резолюцію про засудження та невизнання російських «референдумів»³³. Не домоглася рф легітимації референдумів навіть із боку СНД, хоча дана організація вже давно слугує інструментом досягнення зовнішньополітичних цілей рф³⁴ а дотримання принципів короткострокового спостереження стандартів СНД є пріоритетним для рф³⁵.

Логічними є також спроби рф заявити про максимально високу явку на «референдумах», оскільки відповідно до українського законодавства та світової практики референдум є легітимним за умови, що участь у ньому взяло більше 50 % населення, що проживає на території.³⁶ Саме тому, від початку проведення «референдумів» місцеві окупаційні адміністрації одразу заявляли про високу електоральну участь. Оpubліковані рф дані щодо результатів референдумів та електоральної участі відображенні в Таблиці 1.

Таблиця 1

Офіційні результати російських псевдореферендумів

Регіони	Явка на «референдумах» (%)	Кількість голосів «За входження до складу росії» (%)	Кількість голосів «За входження до складу росії» з дільниць, що знаходилися на території рф (%)
Донецька область	92,6	99,23	98,69
Луганська область	97,51	98,42	97,93
Запорізька область	85,4	93,11	97,81
Херсонська область	76,86	87,05	97,81

Джерело: ТАСС, (2022). Оpubліковані результати референдумов по ДНР, ЛНР, Запорізької та Херсонської областям, 27.09.2022. Доступно за: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15883769> (Доступ 15.01.2023).

²⁸ Організація Об'єднаних Націй, (1949). Конвенція про захист цивільного населення під час війни. *Конвенція Організація Об'єднаних Націй, 12 серпня*. Доступно за: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (Доступ 17.01.2023).

²⁹ Укрінформ, (2022). ООН не визнає псевдореферендуми справжнім проявом волі українців, 28.09.2022. Доступно за: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3580929-oon-ne-viznae-psevdoreferendumi-spravzhnim-proavom-voli-ukrain-civ.html> (Доступ 25.01.2023).

³⁰ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), (2022). Чинний голова ОБСЄ Рау, Президентка ПА Седерфельт, Генеральна секретарка ОБСЄ Шмід та Генеральний секретар ПА ОБСЄ Монтелла засуджують незаконну анексію території України Росією, 30.09.2022. Доступно за: <https://www.osce.org/uk/chairmanship/527115> (Доступ 01.02.2023).

³¹ Council of Europe, (2022). Генеральна секретарка засуджує плани Росії провести референдум із анексії українських територій, 15.09.2022. Доступно за: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/news-from-hq/-/asset_publisher/UY5I1xQnaJzd/content/secretary-general-deplores-russian-plans-for-a-referendum-to-annex-ukrainian-territories (Доступ 01.02.2023).

³² Council of Europe, (2022). Президент Конгресу Ліндерт Вербеєк: «Так звані «референдуми», які організовані на окупованих територіях України, є запереченням верховенства права, прав людини та демократії», 23.09.2022. Доступно за: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/president-of-the-congress-leendert-erbeek-so-called-referendums-organised-in-the-occupied-territories-of-ukraine-are-a-denial-of-the-rule-of-law-huma> (Доступ 01.02.2023).

³³ Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), (2022). Vote on Resolution - Doc. 15631 Further escalation in the Russian Federation's aggression against Ukraine. Available at: <https://pace.coe.int/en/votes/39122> (Accessed 01.02.2023).

³⁴ Висоцький, О. Ю., (2017). Легітимаційні технології в міжнародних відносинах. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 20(10), с. 101.

³⁵ Юрійчук, Є. П., (2015). Вказ. пр., с. 13-14.

³⁶ Скобельська, О. Р., (2023). Вказ. пр., с. 35.

Достовірність опублікованих рф даних є дуже сумнівною з багатьох причин: по-перше, росія повністю не встановила контролю над жодним із зазначених регіонів; по-друге, внаслідок війни значна кількість мешканців була змушена покинути вказані області, в яких і досі тривають бойові дії; по-третє, практика залякування та репресій щодо місцевого населення вже встигла стати буденністю для окупованих рф територій, а тому про дотримання принципів вільного та таємного волевиявлення мова не йдеться, і нарешті, – відсутність реального незалежного довгострокового спостереження за референдними процесами не дає підстав довіряти даним окупаційної адміністрації.

Альтернативні дані про електоральну активність озвучували окремі представники місцевої влади, так міський голова Мелітополя Іван Федоров наголошував, що у «референдумах» взяло участь не більше ніж 0.5 % мешканців області, а голова Запорізької ОВА Олександр Старух відзначив, що на окупованих територіях нині перебуває лише чверть населення регіону, тобто близько 400 тис мешканців, а це перевищує кількість тих, хто нібито проголосував на референдумі³⁷. Схожі дані озвучували й на Херсонщині, голова місцевої ОВА заявляв, що за перші 6 місяців війни, з трохи більше ніж 1 млн населення області, регіон покинуло більше половини мешканців, тобто більше 500 тис осіб, водночас, згідно інформації окупаційної адміністрації, у «референдумі» взяло участь понад 550 тис виборців³⁸.

Запорукою зовнішньополітичної легітимації виборів та референдумів є участь у даних процесах незалежних іноземних спостерігачів, які є офіційними представниками іноземних держав або міжнародних організацій, схвальні або ж навпаки негативні відгуки спостерігачів впливають на рішення світового співтовариства щодо визнання, або, навпаки, невизнання результатів референдумів. Як і у випадку з Кримським «референдумом», спостереження за псевдореферендумами на окупованих територіях України здійснювалося не на довгостроковій основі, як того вимагають принципи ОБСЄ, а мало короткостроковий характер, що притаманно спостереженню за стандартами СНД³⁹.

Відповідно до повідомлення Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій до проведення псевдореферендумів рф, окрім власне громадян росії, залучила спостерігачів від Білорусі, Сирії, Єгипту, Бразилії, Венесуели, Уругваю, Того, ПАР⁴⁰, при цьому в міністерстві не вказали про неофіційний статус даних спостерігачів. Пізніше в ЗМІ з'явилося більше інформації про так званих спостерігачів, зокрема Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець опублікував перелік «спостерігачів» на власному веб-ресурсі. До нього увійшли, зокрема, й представники європейських держав⁴¹. Більшість так званих іноземних спостерігачів є журналістами (в тому числі російських медіа), маргінальними політичними та громадськими діячами, а також представниками бізнесу, що мають власні інтереси в рф. Дані «спостерігачі» охоче надавали коментарі російським медіа і знімалися в пропагандистких сюжетах, а у своїх заявах переважно вказували на прозорість, чесність та відкритість референдного процесу⁴².

Серед іноземних «спостерігачів» були й представники Бразилії в Міжнародному форумі муніципалітетів країн БРІКС, а саме організатор бразильської делегації для участі в форумі Гуарульяс Деванір Кавальканте де Ліма та виконавчий директор форуму Енріке Домінгос⁴³. І хоча БРІКС є міждержавною організацією, що має на меті економічну співпрацю і дана орга-

³⁷ Вокс Україна, (2022). Неправда: Явка на псевдореферендумах у Луганській, Донецькій та Запорізькій областях перевищила 70%, 31.10.2022. Доступно за: <https://voxukraine.org/nepravda-yavka-na-psevdoreferendumah-u-luganskij-donetskij-ta-zaporizkij-oblastyah-perevyshhyla-70/> (Доступ 29.01.2023).

³⁸ Так само.

³⁹ Юрійчук, Є. П., (2015). Вказ. пр., с. 13-14.

⁴⁰ Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Мінреінтеграції), (2022). Спільники злочину – також злочинці. І вони будуть покарані! 24.09.2022. Доступно за: <https://minre.gov.ua/news/spilnyky-zlochynu-takozh-zlochynci-i-vony-budut-pokarani> (Доступ 04.02.2023).

⁴¹ Лубінець, Д., (2022). Парад фріків і професійних «русскіх», 26.09.2022. Доступно за: <https://telegra.ph/Parad-frikiv-i-profesijnih-russkih-09-25> (Доступ 04.02.2023).

⁴² Усенко, А., (2022). «Агенти путіна»: міжнародні спостерігачі на псевдореферендумах виявилися давніми прихильниками кремля та проросійськими пропагандистами. *Bihus.Info*, 26.09.2022. Доступно за: <https://bihus.info/agency-putina-mizhnarodni-sposterigachi-na-psevdoreferendumah-vyavylisya-davnimi-pryhylnykamy-kremlya-ta-prorosijskymy-propagandystamy/> (Доступ 30.01.2023).

⁴³ Інформаційний спротив, (2022) Пропагандисти й лобісти рф: названо «спостерігачів» на псевдореферендумах, завезених російськими спецслужбами, 27.09.2022. Доступно за: <https://sprotyv.info/news/propagandisti-j-lobisti-rf-nazvano-sposterigachiv-na-psevdoreferendumah-zavezenih-rosijskimi-speczsluzhbami/> (Доступ 01.02.2023).

нізація не займається моніторингом виборів та референдумів, проте досить показовим є факт, що держави-члени БРІКС займають нейтральну позицію щодо російської агресії та факту анексії українських територій, а також те, що лише через два місяці після російських «референдумів» в Санкт-Петербурзі пройшов «V Міжнародний форум муніципалітетів країн БРІКС+», амбасадорами якого були й інші іноземні «спостерігачі», помічені на російських псевдореферендумах⁴⁴. На нашу думку, подібні форуми рф використовують як інструмент зовнішньополітичної легітимації псевдореферендумів, оскільки в цих заходах брали участь офіційні іноземні делегати, які були спостерігачами на «референдумах» на окупованих українських територіях. Рф прагне створити ілюзію підтримки та визнання референдумів з боку країн БРІКСу, проте представити їх нейтралітет як побоювання держав заявити про підтримку публічно через тиск із боку держав Заходу. Дану тезу підтверджує прагнення рф проведення таємного голосування за резолюцію про засудження «референдумів» та підтримку територіальної цілісності України в ГА ООН⁴⁵.

Констатуємо, що використання маріонеткових іноземних спостерігачів під час проведення псевдореферендумів на окупованих територіях України, як і у випадку з кримським «референдумом» не привело до суттєвих наслідків та скоріше було прикладом імітації короткострокового спостереження, націленого на підвищення легітимності «референдумів» всередині рф та на створення додаткового інформаційного супроводу псевдореферендумів. Зазначимо, що так звані іноземні спостерігачі, які брали участь в анексії українських територій потрапили під санкції з боку РНБО України⁴⁶. Даний крок з боку української влади є важливим, оскільки він створює прецедент для введення подальших санкцій проти російських «спостерігачів» із боку демократичних держав.

За умови погіршення міжнародного іміджу та зменшення політичної ваги рф на міжнародній арені чи не єдиним ефективним засобом, що залишається в агресора є використання інформаційних ресурсів, тобто мова йде про використання цифрової дипломатії, яка на думку О.Ю. Висоцького, базується на легітимаційній технології союзницького зв'язування, запорукою ефективності якої є наявність тісних політичних, економічних, військових або гуманітарних двосторонніх або багатосторонніх зв'язків між державами⁴⁷.

За умови продовження ізоляції рф на міжнародній арені, такий підхід здатний принести хіба що обмежений результат у деяких недемократичних державах. Малоімовірно, що уряди цих держав офіційно приєднаються до підтримки російської агресії в найближчому майбутньому, проте використання інформаційних ресурсів рф здатне вплинути на громадську думку за кордоном. Тому, після проведення псевдореферендумів на окупованих територіях України, вживання заходів щодо подальшого обмеження та підтримки й розширення санкцій проти російських пропагандистських рупорів «Russia Today» та «Sputnik» залишається в пріоритеті для української влади.

Незважаючи на обмеження можливостей російської пропаганди на Заході, російські наративи щодо зовнішньої легітимації псевдореферендумів усе одно потрапляють до інформаційного простору західних держав. Зокрема фахівці громадянської мережі «Опора» та ГО «Детектор Медіа» звертають увагу, що одні з найбільших у світі інформаційних агентств «Associated Press»⁴⁸ і «Reuters»⁴⁹ повідомляли про російські псевдореферендуми як про «реальний виборчий

⁴⁴ Международный Муниципальный Форум стран БРИКС+ (ММФ БРИКС), (2022). Организационный комитет. Доступно за: <https://imbricsforum.com/committe/organizatsionnyu-komitet/> (Доступ 05.02.2023).

⁴⁵ УНІАН, (2022). РФ лобіює таємне голосування в ООН про спробу анексії регіонів України, 06.10.22. Доступно за: <https://www.unian.ua/politics/rosiya-v-oon-lobiyuye-tayemne-golosuvannya-pro-sprobu-aneksiji-regioniv-ukrajini-12001440.html> (Доступ 19.01.2023).

⁴⁶ Президент України, (2022). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 жовтня 2022 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» Указ Президента України № 726/2022, 19 жовтня. Доступно за: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2022#Text> (Доступ 06.01.2023).

⁴⁷ Висоцький, О. Ю., (2017). Вказ. пр., с. 101.

⁴⁸ Детектор.медіа, (2022). Associated Press повідомляє про російські псевдореферендуми як про реальний виборчий процес – журналіст, 28.09.2022. Доступно за: <https://detector.media/infospace/article/203211/2022-09-28-associated-press-povidomlyae-pro-rosiyski-psevdoreferendumu-yak-pro-realnyu-vyborchu-protses-zhurnalist/> (Доступ 22.01.2023).

⁴⁹ Trevelyan, M., (2022). Moscow's proxies in occupied Ukraine regions report big votes to join Russia. Reuters, 28.09.2022. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/moscows-proxies-occupied-ukraine-regions-report-big-votes-join-russia-2022-09-27/> (Accessed 31.01.2023).

процес», не вказуючи на їх незаконність та нелегітимність⁵⁰. Поява подібних меседжів у таких авторитетних інформаційних агентствах є більш небезпечною, ніж діяльність російських пропагандистських медіа, оскільки позитивне висвітлення референдних процесів із боку незалежних зарубіжних ЗМІ, слугує одним з індикаторів зовнішньополітичної легітимації референдумів⁵¹, окрім того подібне висвітлення псевдореферендумів контрастує з думками окремих представників західних політичних і бізнес еліт щодо можливості проведення повторних референдумів під егідою міжнародних організацій.

Рф продовжує активно використовувати міжнародні інформаційні ресурси та соціальні мережі у власних цілях. Як відзначають фахівці громадянської мережі «Опора», соціальні мережі, а саме Telegram-канал використовуються росією як інструмент легітимації псевдореферендумів на окупованих територіях України.⁵² Незважаючи на те, що на початку повномасштабної війни російська влада заявляла про обмеження доступу до певних соціальних мереж, у рф і досі функціонують такі соціальні мережі, відеохостинги та стрімінгові платформи як «Facebook», «Instagram», «Twitter» «YouTube», «TikTok» та ін. Хоча від початку повномасштабного вторгнення керівництво даних сервісів почало краще модерувати російський контент і повідомляти користувачів про контент, який належить російським державним інституціям, загалом це не заважає Москві й надалі використовувати дані веб-ресурси задля впливу на громадську думку за кордоном.

Загалом використання інструментів інформаційного впливу не допомогло рф домогтися зовнішньої легітимації псевдореферендумів. Нині ж інформаційні зусилля держави-агресора спрямовані на легітимацію результатів даних «референдумів», тобто їх метою є легітимація анексії українських територій, що передбачає фактичне визнання легітимності проведених росією «референдумів», проте на нашу думку, дані заходи варто розглядати, як окрему, на рівні з псевдореферендумами, легітимаційну технологію.

Висновки. Проведення росією псевдореферендумів на окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей у період з 23 по 27 вересня 2022 року є грубим порушенням міжнародного права, українського законодавства, міжнародних і європейських норм щодо проведення та спостереження за референдумами. Незважаючи на засудження та не визнання легітимності ані самих референдумів, ані їх результатів з боку більшості держав світу, та з боку ключових міжнародних організацій, рф не полишає спроб домогтися зовнішньополітичної легітимації анексії українських територій, як складника легітимації російської агресії загалом.

Нині легітимувальні досягнення росії є досить незначними, офіційно визнала російські «референдуми» лише Північна Корея, також фактично визнали, проте офіційно не заявили про це Білорусь, Нікарагуа та Сирія. З боку міжнародних організацій не було жодного схвалення. Рф не змогла домогтися зовнішньополітичної легітимації навіть від СНД, хоча спостерігаються певні спроби використати з цією метою форуми БРІКС.

Основною метою проведення «референдумів», стала легітимація анексії українських територій. Знявши з себе відповідальність за проведення псевдореферендумів та активно створюючи ілюзію народного волевиявлення місцевого населення, що проживає в умовах окупації, рф прагне використати політичну на інформаційну значущість «референдумів» у контексті продовження повномасштабної війни, зокрема щодо політико-дипломатичного урегулювання конфлікту та/або з метою нав'язування необхідності проведення повторних референдумів за участі авторитетних міжнародних організацій.

Як і у випадку з кримським «референдумом» рф заявила про надзвичайно високі показники явки та максимально високі відсотки голосів «за приєднання до рф», що підтверджували завезені росією «незалежні іноземні спостерігачі». Проте за умов ізоляції рф з боку демократичних держав та обмеження можливостей російської пропаганди дані кроки мали символічний характер і скоріше були імітацією, націленою на внутрішню аудиторію. Загалом, використання рф інформаційних ресурсів задля легітимації псевдореферендумів та їх результатів у світі зали-

⁵⁰ Романюк, А. та Снопко, О., (2022). Як Росія намагалася легітимізувати псевдореферендуми через Telegram. *Дзеркало тижня*, 13.10.2022. Доступно за: <https://zn.ua/ukr/international/jak-rosija-namahalasja-lehitimizuvati-psevido-referendumi-cherez-telegram.html> (Доступ 30.01.2023).

⁵¹ Юрійчук, Є. П., (2012). Вказ. пр., с. 103.

⁵² Романюк, А. та Снопко, О., (2022). Вказ. пр.

шається єдиним потужним інструментом, у фокусі якого знаходяться держави, що не визнали, але й не засудили російські псевдореферендуми, зокрема держави БРІКСу.

Пріоритетним для української влади за таких умов є продовження боротьби з російською пропагандою та дезінформацією в світі з акцентом на нейтральні щодо визнання російських псевдореферендумів держави, ефективне реагування на спроби нав'язати Україні нові референдуми та протидія спробам відновити інформаційні та гуманітарні зв'язки рф із Заходом.

Список джерел

1. Верховна Рада України, (1991). IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. Доступно за: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (Доступ 15.01.2023).
2. Висоцький, О. Ю., (2017). Легітимаційні технології в міжнародних відносинах. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 20(10), с. 98–104.
3. Вінникова, Н. А., (2017). Переваги та ризики референдної демократії (європейський досвід). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2 (33), с. 313–317.
4. Вокс Україна, (2022). Неправда: Явка на псевдореферендумах у Луганській, Донецькій та Запорізькій областях перевищила 70%, 31.10.2022. Доступно за: <https://voxukraine.org/napravda-yavka-na-psevdoreferendumah-u-luganskij-donetskij-ta-zaporizkij-oblastyah-perevyshhyla-70/> (Доступ 29.01.2023).
5. Детектор.медіа, (2022). Associated Press повідомляє про російські псевдореферендуми як про реальний виборчий процес – журналіст, 28.09.2022. Доступно за: <https://detector.media/info-space/article/203211/2022-09-28-associated-press-povidomyaie-pro-rosiyski-psevdoreferendumu-yak-pro-realnyu-vyborchyy-protses-zhurnalist/> (Доступ 22.01.2023).
6. Інформаційний спротив, (2022) Пропагандисти й лобісти рф: названо «спостерігачів» на псевдореферендумах, завезених російськими спецслужбами, 27.09.2022. Доступно за: <https://sprotyv.info/news/propagandisti-j-lobisti-rf-nazvano-sposterigachiv-na-psevdoreferendumah-zavezenih-rosijskimi-speczsluzhbami/> (Доступ 01.02.2023).
7. Лубінець, Д., (2022). Парад фріків і професійних «русских», 26.09.2022. Доступно за: <https://telegra.ph/Parad-frikiv-i-profesijnih-russkih-09-25> (Доступ 04.02.2023).
8. Мамедов, Г., (2022). Росія робить собі ще гірше: правова оцінка так званих референдумів. *Радіо Свобода*, 23.09.2022. Доступно за: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-okupatsiya-pravova-nikchemnist/32046776.html>. (Доступ 16.01.2023).
9. Международный Муниципальный Форум стран БРИКС+ (ММФ БРИКС), (2022). Организационный комитет. Доступно за: <https://imbricsforum.com/committe/organizatsionnyy-komitet/> (Доступ 05.02.2023).
10. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Мінреінтеграції), (2022). Спільники злочину – також злочинці. І вони будуть покарані! 24.09.2022. Доступно за: <https://minre.gov.ua/news/spilnyky-zlochynu-takozh-zlochynci-i-vony-budut-pokarani> (Доступ 04.02.2023).
11. НДІ ЄПД (2022) Від фейкових референдумів до реалій глобальної безпекової кризи, 30.09.2022. Доступно за: <http://rieirs.org.ua/index.php/uk/robota-institutu/proekty-ta-podii/item/393-vid-feikovykh-referendumiv-do-realii-hlobalnoi-bezpekovoi-kryzy> (доступно 05.05.2023).
12. Організація Об'єднаних Націй, (1949). Конвенція про захист цивільного населення під час війни. *Конвенція Організація Об'єднаних Націй, 12 серпня*. Доступно за: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (Доступ 17.01.2023).
13. Президент України, (2022). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 жовтня 2022 року «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» Указ Президента України № 726/2022, 19 жовтня. Доступно за: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2022#Text> (Доступ 06.01.2023).
14. Романюк, А. та Снопок, О., (2022). Як Росія намагалася легітимізувати псевдореферендуми через Telegram. *Дзеркало тижня*, 13.10.2022. Доступно за: <https://zn.ua/ukr/international/jak-rosija-namahalasja-lehitimizuvati-psevdoreferendumi-cherez-telegram.html> (Доступ 30.01.2023).
15. Скобельська, О. Р., (2023). Псевдореферендуми на тимчасово-окупованих територіях України: питання легітимності та засобів реагування. *Нове Українське право*. (5), с. 31–36.

16. ТАСС, (2022). Опубликовано результаты референдумов по ДНР, ЛНР, Запорожской и Херсонской областям, 27.09.2022. Доступно за: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15883769> (Доступ 15.01.2023).

17. Тимофеев В. (2022) «Псевдореферендуми» у світі не визнав ніхто, навіть друзі Росії. *КП в Україні*, 27.09.2022. Доступно за: <https://kr.ua/ua/politics/a656789-psevdoreferendumi-u-sviti-ne-viznav-nikhto-navit-druzi-rosiji> (доступно 03.05.2023).

18. Українська правда, (2022). Північна Корея визнала «референдуми» та підтримала анексію частини України, 04.10.2022. Доступно за: <https://www.prawda.com.ua/news/2022/10/4/7370279/> (Доступ 20.01.2023).

19. Укрінформ, (2022). ООН не визнає псевдореферендуми справжнім проявом волі українців, 28.09.2022. Доступно за: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3580929-oon-ne-viznae-psevdoreferendumi-spravznim-proavom-voli-ukrainciv.html> (Доступ 25.01.2023).

20. УНІАН, (2022). РФ лобіює таємне голосування в ООН про спробу анексії регіонів України, 06.10.22. Доступно за: <https://www.unian.ua/politics/rosiya-v-oon-lobiyuye-tayemne-golosuvannya-pro-sprobu-aneksiji-regioniv-ukrajini-12001440.html> (Доступ 19.01.2023).

21. Усенко, А., (2022). «Агенти путіна»: міжнародні спостерігачі на псевдореферендумах виявилися давніми прихильниками кремля та проросійськими пропагандистами. *Bihus.Info*, 26.09.2022. Доступно за: <https://bihus.info/agency-putina-mizhnarodni-sposterigachi-na-psevdoreferendumah-vuavulylya-davnimyu-pryhylnyamy-kremlya-ta-prorosijskymu-propagandystamy/> (Доступ 30.01.2023).

22. Фокус, (2022). Сирія визнала незалежність «ЛДНР»: чи відкриватимуть посольство, 29.06.2022. Доступно за: <https://focus.ua/uk/world/520628-siriya-priznala-nezavisimost-ldnr-budutli-otkrivat-posolstvo> посольство (Доступ 18.01.2023).

23. Юрійчук, С. П., (2012). *Електоральна та референдна легітиміація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти*, Чернівецький нац. ун-т, Чернівці. 480 с.

24. Юрійчук, С. П., (2015). Особливості зовнішньополітичної легітиміації референдуму в Автономній Республіці Крим 16 березня 2014 р. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. (5), 21 с. Доступно за: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2516/2246 (Доступ 12.01.2023).

25. Council of Europe, (2022). Генеральна секретарка засуджує плани Росії провести референдум із анексії українських територій, 15.09.2022. Доступно за: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/news-from-hq/-/asset_publisher/UY5I1xQnaJzd/content/secretary-general-deplores-russian-plans-for-a-referendum-to-annex-ukrainian-territories (Доступ 01.02.2023).

26. Council of Europe, (2022). Президент Конгресу Ліндерт Вербеєк: «Так звані «референдуми», які організовані на окупованих територіях України, є запереченням верховенства права, прав людини та демократії», 23.09.2022. Доступно за: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/president-of-the-congress-leendert-verbeek-so-called-referendums-organised-in-the-occupied-territories-of-ukraine-are-a-denial-of-the-rule-of-law-huma> (Доступ 01.02.2023).

27. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), (2022). Чинний голова ОБСЄ Рау, Президентка ПА Седерфельт, Генеральна секретарка ОБСЄ Шмід та Генеральний секретар ПА ОБСЄ Монтелла засуджують незаконну анексію території України Росією, 30.09.2022. Доступно за: <https://www.osce.org/uk/chairmanship/527115> (Доступ 01.02.2023).

28. Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), (2022). Vote on Resolution - Doc. 15631 Further escalation in the Russian Federation's aggression against Ukraine. Available at: <https://pace.coe.int/en/votes/39122> (Accessed 01.02.2023).

29. Trevelyan, M., (2022). Moscow's proxies in occupied Ukraine regions report big votes to join Russia. *Reuters*, 28.09.2022. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/moscows-proxies-occupied-ukraine-regions-report-big-votes-join-russia-2022-09-27/> (Accessed 31.01.2023).

30. UN (2014) A/RES/68/262 Territorial Integrity of Ukraine: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/767565> (Accessed 14.01.2023).

31. UN (2021) A/RES/76/179 Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3951458> (Accessed 16.01.2023).

32. UN (2022) A/RES/ES-11/4 Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en> (Accessed 12.01.2023).

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy, (1991). IV Konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli vid 18 zhovtnia 1907 roku. Dostupno za: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (Dostup 15.01.2023).
2. Vysotskyi, O. Yu., (2017). Lehitymatsiini tekhnolohii v mizhnarodnykh vidnosynakh. *Nauko-vo-teoretychnyi almanakh «Hrani»*. 20(10), s. 98–104.
3. Vinnykova, N. A., (2017). Perevahy ta ryzyky referendnoi demokratii (ievropeyskyi dosvid). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriia: *Politolohiia*. 2 (33), s. 313–317.
4. Voks Ukraina, (2022). Nepravda: Yavka na psevdoreferendumakh u Luhanskii, Donetskii ta Zaporizkii oblastiakh perevyschyla 70%, 31.10.2022. Dostupno za: <https://voxukraine.org/nepravda-yavka-na-psevdoreferendumah-u-luganskij-donetskij-ta-zaporizkij-oblastyah-perevyschyla-70/> (Dostup 29.01.2023).
5. Detektor.media, (2022). Associated Press povidomliaie pro rosiiski psevdoreferendумы yak pro realnyi vyborchyi protses – zhurnalist, 28.09.2022. Dostupno za: <https://detector.media/infospace/article/203211/2022-09-28-associated-press-povidomlyaie-pro-rosiyski-psevdoreferendумы-yak-pro-realnyy-vyborchyy-protses-zhurnalist/> (Dostup 22.01.2023).
6. Informatsiinyi sprotyv, (2022) Propahandysty y lobisty rf: nazvano «sposterihachiv» na psevdoreferendumakh, zavezenykh rosiiskymy spetssluzhbamy, 27.09.2022. Dostupno za: <https://sprotyv.info/news/propagandisti-j-lobisti-rf-nazvano-sposterigachiv-na-psevdoreferendumah-zavezenih-rosijskimi-speczsluzhbami/> (Dostup 01.02.2023).
7. Lubinets, D., (2022). Parad frikiv i profesiinykh «russkikh», 26.09.2022. Dostupno za: <https://telegra.ph/Parad-frikiv-i-profesijnih-russkih-09-25> (Dostup 04.02.2023).
8. Mamedov, H., (2022). Rosiia robyt sobi shche hirshe: pravova otsinka tak zvanykh referendumiv. *Radio Svoboda*, 23.09.2022. Dostupno za: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-okupatsiya-pravova-nikchemnist/32046776.html>. (Dostup 16.01.2023).
9. Mejdunarodnyiy Munitsipalnyiy Forum stran BRIKS+ (MMF BRIKS), (2022). Organizatsionnyiy komitet. Dostupno za: <https://imbricsforum.com/committe/organizatsionnyy-komitet/> (Dostup 05.02.2023).
10. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy (Minreintehratsii), (2022). Spilnyky zlochynu – takozh zlochyntsi. I vony budut pokarani! 24.09.2022. Dostupno za: <https://minre.gov.ua/news/spilnyky-zlochynu-takozh-zlochynci-i-vony-budut-pokarani> (Dostup 04.02.2023).
11. NDI YeIRD (2022) Vid feikovykh referendumiv do realii hlobalnoi bezpekovoii kryzy, 30.09.2022. Dostupno za: <http://rieirs.org.ua/index.php/uk/roboita-institutu/proekty-ta-podii/item/393-vid-feikovykh-referendumiv-do-realii-hlobalnoi-bezpekovoii-kryzy> (dostupno 05.05.2023).
12. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, (1949). Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. Konventsiiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 12 serpnia. Dostupno za: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (Dostup 17.01.2023).
13. Prezydent Ukrainy, (2022). *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 19 zhovtnia 2022 roku «Pro zastosuvannia ta vnesennia zmin do personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)»* Ukaz Prezydenta Ukrainy № 726/2022, 19 zhovtnia. Dostupno za: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2022#Text> (Dostup 06.01.2023).
14. Romaniuk, A. ta Snopok, O., (2022). Yak Rosiia namahalasia lehitymizuvaty psevdoreferendумы cherez Telegram. *Dzerkalo tyzhnia*, 13.10.2022. Dostupno za: <https://zn.ua/ukr/international/jak-rosija-namahalasia-lehitymizuvati-psevdoreferendumi-cherez-telegram.html> (Dostup 30.01.2023).
15. Skobelska, O. R., (2023). Psevdoreferendумы na tymchasovo-okupovanykh terytoriiakh Ukrainy: pytannia lehitymnosti ta zasobiv reahuvannia. *Nove Ukrainske pravo*. (5), s. 31–36.
16. TASS, (2022). Opublikovanyi rezultaty referendumov po DNR, LNR, Zaporozkoy i Hersonskoy oblasti, 27.09.2022. Dostupno za: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15883769> (Dostup 15.01.2023).
17. Tymofeiev V. (2022) «Psevdoreferendумы» u sviti ne vyznav nikhto, navit druzi Rosii. *KP v Ukraini*, 27.09.2022. Dostupno za: <https://kp.ua/ua/politics/a656789-psevdoreferendumi-u-sviti-ne-viznav-nikhto-navit-druzi-rosiji> (dostupno 03.05.2023).

18. Ukrainska pravda, (2022). Pivnichna Koreia vyznala «referendумы» ta pidtrymala aneksiuu chastyny Ukrainy, 04.10.2022. Dostupno za: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/4/7370279/> (Dostup 20.01.2023).
19. Ukrinform, (2022). OON ne vyznaie psevdoreferendумы spravzhnim proiavom voli ukrainsiv, 28.09.2022. Dostupno za: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3580929-oon-ne-viznae-psevdoreferendumi-spravzhnim-proiavom-voli-ukrainciv.html> (Dostup 25.01.2023).
20. UNIAN, (2022). RF lobiuiuie taiemne holosuvannia v OON pro sprobу aneksii rehioniv Ukrainy, 06.10.22. Dostupno za: <https://www.unian.ua/politics/rosiya-v-oon-lobiyuye-tayemne-golosuvannya-pro-sprobу-aneksiji-regioniv-ukrajini-12001440.html> (Dostup 19.01.2023).
21. Usenko, A., (2022). «Ahenty putina»: mizhnarodni sposterihachi na psevdoreferendumakh vy-iavylisia davnimy prykhylnykamy kremliа ta proroisiskymy propahandystamy. *Bihus.Info*, 26.09.2022. Dostupno za: <https://bihus.info/agency-putina-mizhnarodni-sposterigachi-na-psevdoreferendumah-vyyavylisia-davnimy-prykhylnykamy-kremliа-ta-proroisiskymy-propahandystamy/> (Dostup 30.01.2023).
22. Fokus, (2022). Syriia vyznala nezalezhnist «LDNR»: chy vidkryvatymut posolstvo, 29.06.2022. Dostupno za: <https://focus.ua/uk/world/520628-siriya-priznala-nezavisimost-ldnr-budutli-otkryvat-posolstvo> (Dostup 18.01.2023).
23. Iuriichuk, Ye. P., (2012). *Elektoralna ta referendna lehitymatsiia vlady na postradianskomu prostori: zovnishnopolitychni aspekty*, Chernivetskyi nats. un-t, Chernivtsi. 480 s.
24. Iuriichuk, Ye. P., (2015). Osoblyvosti zovnishnopolitychnoi lehitymatsii referendumu v Avtonomnii Respublitsi Krym 16 bereznia 2014 r. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Politychni nauky»*. (5), 21 s. Dostupno za: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2516/2246 (Dostup 12.01.2023).
25. Council of Europe, (2022). Heneralna sekretarka zasudzhuie plany Rosii provesty referendum iz aneksii ukrainskykh terytorii, 15.09.2022. Dostupno za: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/news-from-hq/-/asset_publisher/UY5I1xQnaJzd/content/secretary-general-deplores-russian-plans-for-a-referendum-to-annex-ukrainian-territories (Dostup 01.02.2023).
26. Council of Europe, (2022). Prezydent Konhresu Lindert Verbeek: «Tak zvani «referendумы», yaki orhanizovani na okupovanykh terytoriiakh Ukrainy, ye zaperechenniam verkhovenstva prava, prav liudyny ta demokratii», 23.09.2022. Dostupno za: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/president-of-the-congress-leendert-verbeek-so-called-referendums-organised-in-the-occupied-territories-of-ukraine-are-a-denial-of-the-rule-of-law-huma> (Dostup 01.02.2023).
27. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), (2022). Chynnyi holova OBSIe Rau, Prezydentka PA Sederfelt, Heneralna sekretarka OBSIe Shmid ta Heneralnyi sekretar PA OBSIe Montella zasudzhuiut nezakonnu aneksiuu terytorii Ukrainy Rosiieiu, 30.09.2022. Dostupno za: <https://www.osce.org/uk/chairmanship/527115> (Dostup 01.02.2023).
28. Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), (2022). Vote on Resolution - Doc. 15631 Further escalation in the Russian Federations aggression against Ukraine. Available at: <https://pace.coe.int/en/votes/39122> (Accessed 01.02.2023).
29. Trevelyan, M., (2022). Moscows proxies in occupied Ukraine regions report big votes to join Russia. *Reuters*, 28.09.2022. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/moscows-proxies-occupied-ukraine-regions-report-big-votes-join-russia-2022-09-27/> (Accessed 31.01.2023).
30. UN (2014) A/RES/68/262 Territorial Integrity of Ukraine: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/767565> (Accessed 14.01.2023).
31. UN (2021) A/RES/76/179 Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3951458> (Accessed 16.01.2023).
32. UN (2022) A/RES/ES-11/4 Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations: resolution, adopted by the General Assembly. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en> (Accessed 12.01.2023).